

**BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI FAOLIYATIDA INSON VA
FUQAROLARNING HUQUQIY HIMYOYASI MASALALARI**

Yuldosheva Bibirajab - BuxDU dotsenti

Naimov Dostonbek - BuxDU magistranti

Annotatsiya. Maqolada XX asr birinchi choragi yakunidan boshlab vujudga kelgan ziddiyat va to'qnashuvlar hamda ularni oldini olish maqsadida tashkil etilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotini XX asr ikkinchi yarmidan boshlab hozirgi kunga qadar olib borgan xalqaro faoliyatida inson huquqlarini himoya qilish masalasi hamda faoliyati samaradorligi ifodalangan. Inson huquqlari – bu insoniyat tarixiy taraqqiyotining umumiy yutig'idir. Bu sohaning shakllanishi va rivojlanishida ko'plab davlatlarda qabul qilingan milliy hujjatlar asosiy rol o'ynaydi. Mazkur hujjatlar asosida xalqaro darajada shakllantirilgan gumanizm g'oyalari hozirgi kunda ham eng dolzarb muammolardan biri sifatida e'tirof etib kelinmoqda.

Kalit so'zlar: Xalqaro va mintaqaviy xavfsizlik, xalqaro nizolar, iqtisodiy erkinlik, inson huquqlari, konvensiya, konferensiya, ustav, xalqaro sud, irqiy kamsitish, qurolli mojarolar, Nyumberg Nizomi, tribunallar, genotsid.

IN THE ACTIVITIES OF THE UNITED NATIONS HUMAN
AND CITIZENS' LAW MATTERS OF PROTECTION

Abstract. The article describes conflicts and conflicts that have arisen since the end of the first quarter of the 20th century, as well as the effectiveness of the work of the United Nations Organization, which was established in order to prevent them, from the second half of the 20th century to the present day, and the issue of human rights protection. Human rights are a common achievement of human historical development. National documents adopted in many countries play a key role in the formation and development of this field. The ideas of humanism formed at the international level on the basis of these documents are recognized as one of the most urgent problems even now.

Key words: International and regional security, international conflicts, economic freedom, human rights, convention, conference, charter, international court, racial discrimination, armed conflicts, Newmberg Charter, tribunals, genocide.

BMT Nizomi va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi kabi xalqaro hujjatlar inson huquqlari rivojlanishining yangi bir davrini boshlab berdi. Universal xarakterga ega bo'lgan inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlar qatorida BMT Nizomini, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar

to‘g‘risidagi xalqaro pakti, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakti hamda ushbu paktga qo‘shimcha protokollar kabi bir qator xalqaro hujjatlarni sanab o‘tishimiz mumkin.

Jumladan, 1965-yilgi Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya, 1979-yilgi Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya, 1984-yilgi Qiynoq hamda muomala va jazolashning qattiq, shafqatsiz, insoniylikka zid yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi konvensiya, 1953-yilgi Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya, 1986-yilgi Xalqlarning tinchlikka bo‘lgan huquqlari to‘g‘risidagi deklaratsiya, 1986-yilgi Rivojlanish huquqi to‘g‘risidagi deklaratsiya, 1981-yilgi Din yoki e‘tiqodlar zamiridagi murosasizlik va kamsitishlarning barcha shakllarini bartaraf etish to‘g‘risidagi deklaratsiya, 1979-yilgi Huquq tartibotni saqlash bo‘yicha mansabdor shaxslarning axloq kodeksi, 1985-yilgi Sud organlari mustaqilligining asosiy tamoyillari, UNESCO xalqaro-huquqiy hujjatlari, xususan, 1960-yilgi Ta‘lim sohasidagi kamsitishlarga qarshi kurash to‘g‘risidagi konvensiya bilan 1989-yilgi Texnikaviy va kasb-hunar taiimi to‘g‘risidagi konvensiya kabi hujjatlar ham ana shular qatoriga kiradi.

Mintaqaviy hujjatlarga misol sifatida 1950-yil 4-noyabrda qabul qilinib, 1953-yilda kuchga kirgan “Inson huquqlari va asosiy erkinliklari to‘g‘risidagi Yevropa konvensiyasi” va unga qo‘shimcha 14 ta Bayonnomalari, 1961-yil 18-oktabrda qabul qilinib, 1965-yilda kuchga kirgan va 1991-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Yevropa ijtimoiy xartiyasini, 1969-yil 22-noyabrda qabul qilinib, 1978 yilda kuchga kirgan Inson huquqlari to‘g‘risida Amerika konvensiyasini, 1981-yil iyul oyida qabul qilinib, 1988-yil yanvarda kuchga kirgan Xalqlar va inson huquqlari to‘g‘risida Afrika xartiyasini, 1990-yil 5-avgustda qabul qilingan Islomda inson huquqlari Qohira deklaratsiyasini, 1995-yilda qabul qilingan Inson huquqlari va asosiy erkinliklari bo‘yicha MDH konvensiyasini, 2004-yil 22-mayda qabul qilinib, 2008-yil 15-martda kuchga kirgan Inson huquqlari to‘g‘risida Arab xartiyasini misol qilib keltirishimiz mumkin. Mintaqalararo hujjatlarga esa, 1975-yil 1-avgustda Xelsinki qabul qilingan Yevropa xavfsizlik va hamkorlik kengashining yakuniy aktini, 1989-yil 15-yanvarda qabul qilingan Yevropa xavfsizlik va hamkorlik kengashining Vena uchrashuvi Yakuniy hujjatini, 1990-yilda qabul qilingan Yangi Yevropa uchun Parij xartiyasini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Shuningdek, 1990-yilgi Kopengagen hujjati ya‘ni YeXHT insoniylik mezonlari bo‘yicha konferensiya Kopengagen kengashining hujjati bo‘lib insoniylik mezonlari bo‘yicha birinchi to‘liq hujjat sifatida u YeXHT doirasida insoniylik mezonlari bo‘yicha qabul qilingan siyosiy majburiyatlarning muhim to‘plari hisoblanadi. Unda ta‘kidlab ko‘rsatilishicha, inson huquqlarini himoya qilish va ta‘minlash ishtirok etuvchi davlatlarning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lishi bilan bir paytda, ulari e‘tirof

etish erkinlik, adolat va tinchlikning asosi bo'lib hisoblanadi. Hujjatda ilgari YeXHT doirasida rasmiy tasdiqlanmagan bir qancha inson huquqlari va asosiy erkinliklari (masalan, tinchlik yo'li bilan majlislar va namoyishlar o'tkazishga oid huquq, o'z mulkidan tinchlik yo'li bilan foydalanish huquqi, bola huquqlari, ozchilikni tashkil qilgan millatlar huquqlari) qayd etiladi. Kopengagen hujjati insoniylik mezonlari qamrovini ularga saylovga oid majburiyatlar kiritish orqali kengaytirdi.

1949-yilgi "Urush qurbonlarini himoya qilish to'g'risida"gi to'rtta Jeneva konvensiyasi va ularga 1977-yilgi 2 ta qo'shimcha protokol kabi gumanitar huquq normalarini tashkil etuvchi xalqaro hujjatlar. Urush va tinchlik paytida ham babbaravar inson huquqlariga tajovuz uchun javobgarlikni belgilovchi xalqaro hujjatlar.

Alohida ahamiyatga ega bo'lgan harbiy tribunallar (Nyumberg (1945-yil), Tokio (1947-yil), Ruanda (1994-yil) va sobiq Yugoslaviya (1998-yil) tribunallari). 1948-yildagi Genotsid jinoyatlarining oldini olish va uni sodir etganlari jazolash to'g'risidagi konvensiya. 1965-yildagi Irqiy kamsitishlarning barcha shakllarini bekor qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiya. 1973-yildagi Aparteid jinoyatlarining oldini olish va uni sodir etganlari jazolash to'g'risidagi konvensiya. 1979-yildagi Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya. 1989-yildagi Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya. 1984-yil 10-dekabrda qiynoq hamda muomala va jazolashning qattiq, shafqatsiz, insoniylikka zid yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi konvensiya va boshqalar. BMT tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro hujjatlar qatoriga Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt hamda ushbu Paktga qo'shimcha protokollar kabi bir qator xalqaro hujjatlarni sanab o'tishimiz mumkin. Umuman, inson huquqlariga oid keng ko'lamdagi muammolar bo'yicha BMT doirasida 80 dan ortiq xalqaro hujjatlar ishlab chiqilgan va qabul qilingan. Ular orasida quyidagi hujjatlar bor. Genotsid jinoyatining oldini olish va uning uchun jazo choralari to'g'risida konvensiya (1948-yil) - Ikkinchi jahon urushi jinoiy harakatlariga berilgan to'g'ridan-to'g'ri javob bo'ldi va bu hujjat genotsid jinoyatini qandaydir milliy, etnik, irqiy va diniy guruhlari yo'qotib yuborishni mo'ljallab amalga oshirilgan muayyan harakat sifatida baholadi. Konvensiya mamlakatlar zimmasiga aybdorlari sudga berish vazifasini yuklaydi.

Qochoqlar maqomi to'g'risida konvensiya (1951-yil) - qochoqlarning huquq va majburiyatlarini, xususan, ularning hayotlari uchun xavf-xatar mavjud bo'lgan mamlakatlarga majburan qaytarib yubormaslik huquqini belgilab berdi. Konvensiya qochoqlarning, kundalik hayotning mehnat qilish huquqi, xalq ta'limi, jamoatchilik yordami, ijtimoiy ta'minot va hujjatlar jo'natish huquqi kabi turli jabhalardagi huquqlarini e'lon qildi. Konvensiya, aslida Ikkinchi jahon urushidagi qochoqlarning huquqlarini himoya qilish uchun ishlab chiqilgan bo'lsa-da, 1967-yilda unga qo'shimcha ravishda qabul qilingan Qochoqlar maqomi to'g'risida protokol -

Konvensiyani barcha qochoqlarning huquqlarini himoya qilish uchun qollanishini belgilab berdi. Irqiy kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to'g'risidagi xalqaro konvensiya (1965-yil) – ko'p sonli ishtirok etuvchi mamlakatlar ratifikatsiya qilgan shartnomalarning biridir. Mazkur hujjatning kirish qismi “Irqiy tafovutga asoslangan har qanday irqiy ustunlikka erishish siyosati g'ayriqonuniy, g'ayriilmiy bo'lib, ahloqiy va rasmiy jihatdan qoralanadi”, degan so'zlar bilan boshlanadi.

Konvensiya “irqiy kamsitish” atamasiga ta'rif beradi va unga imzo chekkan mamlakatlar zimmasiga qonunchilik va amaliyotda bunday kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlarini qabul etish vazifasini yuklaydi. Konvensiya ishtirok etuvchi davlatlar hisobotlarini va agar masala uning vazifasi doirasiga kiradigan bo'lsa, konvensiya shartlari buzilayotgani to'g'risidagi alohida shaxslarning shikoyatlarini ko'rib chiqadigan nazorat organi - Irqiy kamsitishni bartaraf etish bo'yicha qo'rnita tashkil etishni ko'zda tutadi. Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya (1979-yil). Bu - ayollarga qonun oldida erkaklar bilan teng huquqlilikni kafolatlaydi va masala siyosiy va ijtimoiy hayotga, millat, maorif, ishga joylashish, sog'liqni saqlash, nikoh va oiladagi mavqega taalluqli bolganda ayollari kamsitishni taqiqlash bo'yicha chora-tadbirlar belgilaydi. Konvensiyada bu boradagi vazifalarning davlatlar tomonidan qanday bajarilayotganini kuzatib boruvchi nazorat organi vazifasini bajaruvchi Xotin-qizlarni kamsitishni bartaraf etish bo'yicha qo'mitani ta'sis etish belgilab qo'yildi.

Shuningdek, u ishtirok etuvchi mamlakatlarning hisobotlarini ko'rib chiqadi. 1999-yili BMT Bosh Assambleyasi tomonidan Konvensiyaga Fakultativ protokol qabul qilindi. Ushbu hujjatlar qatorida 1949-yil 12-avgustdagi Jeneva konvensiyalariga doir 1977-yil 8-iyunda qabul qilingan Qo'shimcha Bayonnoma (I Bayonnoma) xalqaro qurolli mojarolarning jabrdiydalarini himoya qilishga daxldor bo'lib, unga O'zbekiston Respublikasi 1993-yil 3-sentabrda (946-XII-son) qo'shilgan. Birinchi Qo'shimcha Bayonnomaga rioya etish majburiyatini zimmasiga olar ekan, O'zbekiston Respublikasi yaradorlar va bemorlarga nisbatan, ular qaysi tomonga mansubligidan qat'i nazar, hurmat bilan munosabatda bolinishini hamda ular himoya qilinishini e'tirof etadi. Tibbiyot xizmati xodimlari har qanday paytda ham hurmatga sazovor va himoya ostidadir, ular hujum qilish obyekti bo'lishi mumkin emas. Dushman tomonning hukmi ostida bo'lgan yoki qurolsizlantirilib, nazorat ostiga olingan, xibsga olingan shaxslar sog'iigining jismoniy yoki psixologik holatiga va daxlsizligiga asossiz xatti-harakatlar yoki nuqsonlar tufayli ziyon yetkazilishi mumkin emasligi ham O'zbekiston tomonidan tan olingan.

1949-yil 12-avgustdagi Jeneva konvensiyalariga doir 1977-yil 8-iyunda qabul qilingan II Qo'shimcha Bayonnoma xalqaro bolmagan qurolli mojarolarning jabrdiydalarini himoya qilishga daxldor bo'lib, unga O'zbekiston Respublikasi 1993-yil 3-sentabrdagi 946-XII-son qarori bilan qo'shilgan. O'zbekiston o'z zimmasiga

olgan majburiyatda harbiy harakatlarda bevosita ishtirok etmagan yoki ishtirok etishni to'xtatgan shaxslar, ularning erkinligi cheklanganmi yoki yo'qmi, bundan qat'i nazar, o'z shaxsi, qadr-qimmat, e'tiqodi va o'zining diniy urf-odatlarini hurmat qilinishini talab qilish huquqiga ega ekanligi nazarda tutilgan. Barcha vaziyatlarda ham ular bilan insonparvarlik munosabatida bo'lib, biror-bir nomaqbul farqlashga yo'l qo'yilmaydi. Hech kimni tirik qoldirmaslik to'g'risida buyruq berish man etiladi. 1980-yil 10-oktabrda BMT tomonidan "Oddiy qurollarning haddan ortiq jarohat yetkazadigan va (nishon) tanlamaydigan xarakterda deb hisoblanuvchi muayyan turlarini taqiqlash yoki qo'llashni cheklash to'g'risida "gi konvensiya qabul qilindi. Ushbu Konvensiyaga to'rtta Bayonnoma ilova qilingan bo'lib, ular quyidagilardan iborat: Ilg'ab bo'lmaydigan oskolkalar to'g'risidagi I bayonnoma (I Bayonnoma), Minalar, tuzoq-minalar va boshqa qurilmalarni taqiqlash yoki qo'llashni cheklash to'g'risidagi bayonnoma (II Bayonnoma), Yondiruvchi qurollardan foydalanishni taqiqlash yoki cheklash to'g'risida bayonnoma (III Bayonnoma), Ko'r qiluvchi lazer quroli to'g'risida bayonnoma (TV Bayonnoma).

Ushbu hujjatlarga O'zbekiston 1997-yil 30-avgustda qo'shilgan (Oliy Majlis qarori, 500-I-son). Ushbu hujjatlar O'zbekiston tomonidan 1997-yil 29-sentabrda ratifikatsiya qilingan. 1998-yili Xalqaro mehnat konferensiyasida "Xalqaro mehnat tashkilotining mehnat sohasidagi asosiy tamoyillari va huquqlari deklaratsiyasi hamda uni amalga oshirish vositalari" qabul qilindi. Deklaratsiyada XMT 8 ta konvensiyani asosiy deb tan olishni e'lon qildi. Uning asosiy deyilishiga sabab shuki, barcha a'zo davlatlar o'sha konvensiyalarni ratifikatsiya qilmagan bo'lsalar ham, Tashkilotga a'zolik majburiyatidan kelib chiqqan holda, konvensiyada keltirilgan majburiyatlari bajarishlari va undagi qoidalarning amalga oshirilishiga ko'maklashishlari shart hisoblanadi. Asosiy konvensiyalar quyidagilardir:

1930-yilgi Majburiy mehnat to'g'risidagi 29-konvensiya;

1948-yilgi Birlashish erkinligi va tashkil etish huquqining himoyasi to'g'risidagi 87-konvensiya;

1949-yilgi Jamoaviy muzokaralari olib borish va birlashish huquqi to'g'risidagi 98-konvensiya;

1951-yilgi Teng haq to'lash to'g'risidagi 100-konvensiya;

1957-yilgi Majburiy mehnatai tugatish to'g'risidagi 105-konvensiya;

1958-yilgi Mehnat va ish turlari sohasidagi kamsitish to'g'risidagi 111-konvensiya;

1973-yilgi Ishga qabul qilishdagi minimal yosh to'g'risidagi 138-konvensiya;

1999-yilgi Bolalar mehnatining eng yomon shakllari to'g'risidagi 182-konvensiya.

Xalqaro mehnat tashkilotining konvensiyalari mehnat huquqini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, mazkur hujjatlarga qo'shilgan davlatlar insonning mehnat

huquqlarini ta'minlash bo'yicha tegishli qonun hujjatlari qabul qilish va amaliy chora-tadbirlar ko'rish majburiyatini o'z zimmasiga oladilar. Bu majburiyat esa, xalqaro hamjamiyat tomonidan shaxsning ijtimoiy-huquqiy himoyasiga qaratilgan minimal standartlar sifatida baholanadi.

Xulosa qilib aytganda, XX asr yakuni hamda XXI asrdagi tarixiy taraqqiyot barcha mamlakatlarni yagona jahon hamjamiyati bilan bog'lab, globallashtirish jarayonining tobora chuqurlashuvi bilan xarakterlanadi. Nafaqat tinchlik, balki insoniyatni omon qolmog'ining o'zi ham davlatlarning keng hamkorligiga bog'liq.

2019-yilning 13 oktyabrida Nyu-Yorkda bo'lib o'tgan saylovlarda BMT Bosh Assambleyasining delegatlari tashkilotning bosh huquq himoyasi organi — Inson huquqlari kengashining yangi 15 a'zosini sayladi. O'zbekiston tarixda birinchi marta 2021-2023 yillardagi davr uchun kengash a'ziligiga saylandi. Uzoq yillardan beri yuqori martabali O'zbekiston Respublikasi delegatsiyasi har yili fevral-mart oylarida Jenevada o'tkaziladigan Inson huquqlari bo'yicha kengashning yuqori darajadagi Segmentida qatnashadi hamda so'nggi yillar davomida inson huquqlari bo'yicha kengashning a'zosi sifatida olgan majburiyatlari doirasida Nogironlar huquqlari to'g'risidagi BMT Konvensiyasi ratifikatsiya qilindi. O'zbekiston tashabbusi bilan "Pandemiya sharoitida yoshlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida" Inson huquqlari bo'yicha kengashning rezolyusiyasi qabul qilinib, 2021-yilning avgustida "Yoshlarni global harakatlarga jalb etish" mavzuida inson huquqlari bo'yicha Butunjahon konferensiyasi o'tkazildi. Davomiy harakatlar sifatida inson huquqlari bo'yicha ta'lim sohasida Milliy dasturning loyihasi ishlab chiqildi. Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari boshqarmasi bilan birgalikda bu yil "Inson huquqlari sohasida ta'lim" global forumini o'tkazish rejalashtirilmoqda. Umuman olganda, 1992-yilning 2-martidan e'tiboran BMT hujjatlari, birinchi galda, nizomida aks ettirilgan meyor va tamoyillar O'zbekiston uchun bajarilishi shart bo'lgan meyoriy hujjatlar sarasiga kiradi. Shuningdek, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan meyor va tamoyillari ifoda etilgan xalqaro shartnomalar va odatlarda aks etgan qoidalarga ham mamlakatimiz o'z tashqi siyosatini amalga oshirishda tayanib kelmoqda. Ular asosiy qonunchiligimizda belgilab qo'yilgan asosiy tamoyillar sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yakubov S. O'zbekiston va xalqaro tashkilotlar // Demokratlashtirish va inson huquqlari. – 2—4. - №1. 129-130 b
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti haqida asosiy faktlar. BMT Jamoatchilik axboroti departamenti. – Nyu-York, 2011. – B. 278.
3. A.Mo'minov O'zbekiston va YUNESKOning xalqaro-huquqiy munosabatlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. – B. 112
4. Международное частное право. Учебник. - М.: Проспект. 2000.

5. Международное право. Словарь-справочник. – М.: ИНФРА-М, 1997.
6. Юридическая энциклопедия / Отв. Ред. Б.Н. Топорнин. – М.: Юрист, 2001.
7. Mejdunarodnoye publichnoye pravo, Uchebник. –Т.: “Zarqalam”, TGYUI; SICHPGP, 2003
8. Махаматов М. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ixtisoslahstirilgan muassasi sifatida mehnat tashkiloti.-Т.:TDYuI,2007.-В.204-205
9. Abdimo‘minov O. B. O‘zbekiston Respublikasining xalqaro tashkilotlar bilan o‘zaro ko‘p tomonlama hamkorligi (BMT va SHHT misolida) // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. – 2010. – №3. – В. 49–54. (07.00.00. №15).